

László Andor

Vonzások és választások Marczali Henrik és Szekfű Gyula Bocskai-képe

Marczali Henrik, a 19. század végének kiemelkedő történésze az egyik első, nyugati egyetemeken is tanuló honi historikus volt. Sokat tett a magyar történetírás intézményesítéséért, színvonalának emeléséért, miközben tekintélyes életművet hagyott hátra. De az ő esetében is felmerül a kérdés: vajon hogyan éltek tovább megállapításai, és kérdésfelvetései időszerűek maradtak-e a későbbiekben az utókor számára is?

Marczali legismertebb tanítványa Szekfű Gyula, a két világháború közötti időszak legbefolyásosabb történetírója, aki számos alkalommal elhatárolódott elődeitől. Mennyire volt sikeres az általa oly sokszor szorgalmazott ártértékelés? A korszak legfontosabb szintézisének szerzőjeként mennyiben lépett túl a 19. századi történetíráson? A tanulmány a válaszokhoz elsősorban a két történész Bocskairól nyújtott képének összehasonlításával kíván közelebb kerülni. Ezért nem szól például sok évtizedes, konfliktusokkal terhelt személyes kapcsolatukról,¹ és nem kíván ítéletet mondani teljes munkásságuk fölött. Viszont megpróbál némi magyarázattal szolgálni arra, honnan ered a kettejük álláspontja közt megfigyelhető különbség.

A két világháború közötti időszak reprezentatív összefoglalójában Szekfű Hóman Bálinttal közösen a „szinte teljesen megújódott”² modern történetírás jegyében kíván túllépni az elődökön. A szellemtörténeti módszer mellett lándzsát törő magabiztos szerzők szerint a korábbi munkák „mind elavultak”, a múlt iránti érdeklődést „a bár csak harminc év előtti, mégis régenmúlt korszak történetírói már ki nem elégíthetik”. Úgy vélik, sikerült felszabadulniuk „a napi politika nyomása alól”, ítéletüket „nem zavarják többé mellékes publicisztikai szempontok”, ezért képesek világosan meglátni, „mi volt az osztrák-magyar viszonyban a magyar nemzet kárára vagy hasznára”.³ Miként érvényesül a megújult magyar történetírás korszerű álláspontja egy konkrét eseménysor és egy kiemelkedő személyiség kapcsán? A tanulmány nem kívánja a teljesség igényével bemutatni Marczali és Szekfű Bocskai fedelemségéről alkotott véleményét, hiszen az számos ponton megegyezik.⁴ Az alábbiakban azokról a kérdésekről lesz szó, amelyek láthatóan foglalkoztatták őket, és amelyekre nem adtak azonos válaszokat. Ezek jelzik a

1 Erről lásd DÉNES 2011. 195–212.

2 SZEKFŰ 1929c. 771.

3 HÓMAN – SZEKFŰ 1929a. 7–9. A továbbiakban elsősorban a *Magyar történet* véglegesnek tekinthető második, kibővített kiadására hivatkozom.

4 Például hasonlóképpen írják le a felkelés kitörésének előzményeit, méltatják a hajdútelepítést, és elismerik a bécsi béke korszakalkotó jelentőségét.

korszakkal, a Magyar Királyság és Erdély helyzetével, valamint a fejedelem értékelésével kapcsolatos dilemmáikat, és segítenek jobban megérteni történeti látásmódjukat.

Bocskai István felkelése kétségtelenül a kora újkori magyar történelem egyik fontos mozzanata, megítélésének vizsgálata ezért alkalmas kettejük történelemszemléletének összehasonlítására. Marczali ugyan elsősorban a középkort és a korábban elhanyagolt 18. századot kutatta, mégis a 16. századot tartotta a magyar történelem „*legérdekesebb, legvonzóbb korszakának*.” Ez példázta számára, miként „*emelkedik fel egy nemzet a maga erejéből a legmélyebb süllyedésből szinte eszmei magaslatra*.”⁵ Évtizedeken keresztül sok művében kitért erre az időszakra. Ország- vagy világtörténetében éppúgy szólt róla, mint előszóban, lexikonszócikkben, monográfiában, előadásban, könyvismertetésben, vitacikkben vagy éppen röpiratban. Szekfűt is kétségkívül erősen foglalkoztatta Bocskai alakja és felkelése. A szellemtörténet-írás képviselőjeként Trianon után, az ország szétszakítottságának állapotában mélyen átérezte az Erdély „*anyaországától*” való különállását megerősítő fejedelem elé tornyosuló kihívásokat. Nagy szintézisében jóval hosszabban tárgyalta az ő uralmát, mint Bethlen Gáborét, akiről pedig abban az időben monográfiát is írt.⁶

Mindkettőjük Bocskai-portréja tartalmaz ellentmondásokat, különböző munkáikban változó hangsúlyok érvényesülnek. Míg például Marczali egy osztrák szerzővel vitatkozó írásában a magyarságnak a kereszténység ügye melletti állandó elkötelezettségét nyomatékosítja, másutt szembenéz a törökkel való szövetkezés kényes kérdésével. Az eltérő értelmezések különösen Szekfűnél feltűnőek, aki az első világháborút, majd a németországi nemzetiszocialista hatalomátvételt követően is jelentősen változtatott a Bocskairól alkotott véleményén.⁷ Éppen ezért az ő esetében elsősorban a korszak legfontosabb történeti munkája, a *Magyar történet*⁸ szolgált a jelen közlemény forrásaként, és csupán néhány alkalommal, ellenpontként lesz szó más munkáiról. Marczali álláspontját a tanulmány több írása felhasználásával próbálja felvázolni. A továbbiakban az általam fontosnak ítélt kérdésekben mutatom be röviden Marczali, majd Szekfű álláspontját, és értékelem őket egymással összehasonlítva.

⁵ MARCZALI 1920. 48.

⁶ A *Magyar történet* Bocskai felkelésének 33 oldalt, míg Bethlen uralmának 19 oldalt szentel. A Rákóczi-szabadságharcnak 40 oldal jut. SZEKFŰ 1935a. 357–390.; SZEKFŰ 1935b. 57–75., 275–315.

⁷ Szekfű Bocskai-képének ellentmondásosságáról lásd LÁSZLÓ 2018.

⁸ Németh László szerint a munka „*kifejező Monumentum*”, a kor „*egyéb Traján oszlopai, szegedi dómterek, külföldi kollégiumok, lillafüredi szállók közt ez a mű a legmaradandóbb*.” NÉMETH 1940. 551. Léderer Emma a polgári történészek „*bibliája*”-nak tartotta. LÉDERER 1969. 135.

Eltérő értelmezések

1. Fellépésekor „össznmzeti” érdekeket képviselt-e a bihari nagyúr, vagy egyéni céljait követve megosztotta a rendeket, és a széthúzást erősítette? Marczali már legelső monográfiájában, II. József koráról írva többször megemlékezik Bocskai és Bethlen felkeléseiről. Előbb úgy ítéli meg, hogy azokban majdnem egy emberként vett részt a nemzet, amely vallása védelmében kénytelen volt a császár ellen küzdeni. Később viszont az említett fejedelmek tragikus végzetéről olvashatunk: sikereik dacára nem valósíthatták meg a nemzeti egységet, „*a magyar szellem egész erejét sohasem állíthatják síkra.*”⁹ Nagy képes világtörténetében Bocskairól a magyar történelem egyik legkiválóbb alakjaként ír, aki „*egy nagy nemzeti, alkotmányos és vallásos párt győztes vezére.*”¹⁰ A pártvezetőként bemutatott fejedelem mintha mégsem a teljes magyarság ügyét képviselné. Marczali később saját országtörténetében úgy ünnepli Bocskait, mint akinél „*többet senki sem tett a magyar nemzet szabadságának megtartására.*”¹¹ Összességében nemzeti horderejűnek tekinti a szabadságharcot, az ellentéteknek nem tulajdonít döntő jelentőséget.

Szekfű szintézise újkori részeinek évszázadokon átívelő keretét egy általa felvázolt nagyszabású kettősség adja. Rögtön a 16. századról szóló kötet bevezetőjében leszögezi, hogy a Habsburg–erdélyi, német–török, dunai–tiszai szembenállás képezi a korszak „*főtartalmát.*”¹² Mohács után az ország történetét a török hódítás és az Erdélyi Fejedelemség létrejötte határozta meg. Az ezek nyomán végbemenő kettéválás az „*eredendő bűn*”, „*minden rossz kútfeje*”, amiből a következő századok számos sérelme fakad. Erdély „*végleges elszakítása*” „*teljességgel lehetetlenné*” teszi az összmagyar politizálást.¹³ Az egymással vetélkedő nyugati, katolikus és keleti, protestáns koncepciók szerint nem képviselhették a „*nemzeti egységet*”,¹⁴ a két állam belső fejlődésében is eltérő utakon járt.¹⁵ Mély szakadékokat vél felfedezni az ország keleti és nyugati része között, aminek köszönhetően „*a nemzet lelki élete ketté szakadt.*”¹⁶

9 MARCZALI 1881. 10., 269.

10 MARCZALI 1901. 397.

11 MARCZALI 1911. 461.

12 SZEKFŰ 1935a. 7.

13 Ezért szerint Nádasy Tamás nádor talán az utolsó magyar államférfiú Széchenyi Istvánig, „*aki az egész magyarság sorsával foglalkozik, emelkedett álláspontonról, szabadon minden partikularizmustól.*” Ugyanis „*Erdély végleges elszakítása teljességgel lehetetlenné teszi egy ily univerzális magyar egyéniség kifejlődését.*” SZEKFŰ 1929b. 189. Kiemelés az eredetiben. Domanovszky kritikájában túlzásnak tartja ezt a beállítást. DOMANOVSKY 1930. 893. Talán ezért is hiányoznak ezek a mondatok a második kiadásból. SZEKFŰ 1935a. 187.

14 Bethlen Gábor fejedelemsége kapcsán úgy fogalmaz, hogy „*a nemzeti egység mintha visszavonhatatlanul elveszett volna, szintézis a két, egymás ellen fordult törekvés között hosszú időre most válik először lehetetlenné.*” SZEKFŰ 1929a. 150.

15 SZEKFŰ 1935b. 10.

16 SZEKFŰ 1918. 116.

A Bocskai felkelésével foglalkozó fejezet zárja az említett kötetet. Ebben Szekfű is nemzeti jelentőségű mozgalomként számol be a történesekről, majd végül visszatér a sokszor hangoztatott kettősséghez: a magyarság „*két, egymástól elszakított államalakulatban tömörül, két uralkodónak, két dinaszticiának ellentétes érdekei számára nyílik meg az út.*” Bár említi, hogy a fejedelem végakarataiban is egységre hív, Szekfű számára Trianon után sokkal inkább a megosztottságra való figyelmeztetés a cél, és a fejedelemség és a királyság közti különbségek érzékeltetésére törekszik. Az éppen Bocskai fellépése nyomán elmélyülő kettősség vörös fonalként húzódik végig a *Magyar történet* újkori kötetében. Jelképesek Szekfű itteni utolsó szavai: „*a magyarság két, egymás ellen fordult szervezetben indul neki az új századnak.*”¹⁷

2. Súlyos kérdést vet fel a felkelés törökhöz való viszonya. Marczali a nyugati irányultság híve, már korán világossá teszi, hogy Bocskainak a Portával kötött szövetsége „*a nemzet múltjának és jövőjének megtagadásával történt.*” A „*legdicsebb hagyományok*” ugyanis a pogány elleni harcra köteleztek: „*az által vívta ki a magyar nemzet helyét a világtörténelemben.*”¹⁸ A sokadik visszatérési kísérletkor oszmán segítséghez folyamodó Báthory Zsigmondról romantikus hévvel nyilatkozik: „*a nyomorult emberből minden más erkölcsi érzék mellett még a szemérem is hiányzott.*”¹⁹ Hasonló tetteért Bocskaival szemben viszont elnéző: ő csupán szövetségese a töröknek, „*nem barátja, még kevésbé alattvalója.*”²⁰ Ekkorra a Porta „*már nem volt olyan veszedelmes, hogy szükség esetén fel ne lehetett volna használni.*” Ám „*a magyar nép lelke*” továbbra is „*a törökben látja az igazi ellenséget, az ellen fejt ki a heroizmus, az önfeláldozás minden kincsét,*” velük harcolt „*életre-halálra*”. Marczali szerint „*az a tudat, hogy a török iga lerázása az igazi nagy tett, mélyen gyökerezett minden magyar szívében.*”²¹

Szekfű az oszmán hódítást már-már démoni fényben látja, számára minden későbbi szerencsétlenség „*kútfeje a török hódítás és nem egyéb volt.*” A romantikus történetírás kritikusaként költői képekben ecseteli a magyarság szenvedését a hódoltság időszakában: „*az egész nemzet szeme elől sötét véres köd fedi el a napvilágot, nemzedékek nőnek fel a védekezésben, sírásban és keserű panaszokban.*” Nézete alapján a kereszténység és az iszlám összeférhetetlen kultúrák, így minősítheti lenézően a 16. század legütőképesebb haderejét: „*a török a maga fegyelmezetlen, félvad kisázsiai seregeivel fűszálat sem hagyott életben ott, ahol évenként végigment.*”²² Még a táj is megszenvedte

17 SZEKFŰ 1935a. 390.

18 MARCZALI 1881. 269.

19 MARCZALI 1911. 450.

20 MARCZALI 1911. 458.; MARCZALI 1901. 397.

21 MARCZALI 1906. 483–484.

22 SZEKFŰ 1935a. 105., 286., 357., 499. Szekfű törökfóbiájáról lásd például KÁLDY-NAGY 1970. 5.; VÁRDY 1985. 149–151.

ezt az időszakot.²³ Számára a törökpártiság a legsúlyosabb bűnök egyike, ezért szó sem lehetett semmiféle kiegyezésről: a „*magasabb kulturális fokon*” álló magyar nemzetnek „*saját lelkét kellett volna kitépnie, ha Nyugat helyett Kelet mellé áll és a törökkel megegyezve, előtte porbavágódva, kiszolgáltatja neki önmagát.*”²⁴ Az előző korszak történetírását is hibáztatja, amiért a kibékíthetetlen ellentét emléke, a török és magyar harcának élet-halál jellege kiveszett az előző nemzedékek tudatából.²⁵

A 16. századi kettéválás a török hódítás következménye volt, Szekfű úgy véli, hogy a Magyarországot megosztó szultáni parancs lehetetlen-né tette Erdély és a királyság egyesítését. Ez „*az európai történetben szinte példátlan erőszakot konstituált, melyhez hasonlóra csak a világháború utáni békediktátumok mertek vetemedni.*”²⁶ Részletesen szól a felkelő magyar rendek vezetőinek ellenérzéseiről a kényszerű szövetség miatt.²⁷ Ennek ellenére Bocskai „főbűné”-nek nevezi, hogy elfordította a magyarságot a törökellenes küzdelemtől, ő a felelős a tizenöt éves háború eredménytelenségéért: „*épp akkor szerzett barátot a törökben, mikor az fegyveres ellenségnek nem is volt már félelmes.*” A keresztények és a perzsák ellen viselt hadjáratok ugyanis végképp felőrölték a török haderőt, viszont az oszmán „*hanyatlás kihasználását Erdélynek Nyugattól elszakítása és az elszakítás állandósítása hosszú időkre megakadályozta.*”²⁸ Benda Kálmán szerint Szekfű azt is lehetségesnek tartotta, hogy Bocskai szövetkezése a törökkel meghosszabbította az ország oszmán megszállását.²⁹

Így válik érthetőbbé Szekfű lesújtó véleménye a királyi országrész ellen támadó fejedelemről: Bocskai hadjárata az első alkalom, amikor „*Európa védbástyájának százados őrei az ősi ellenséggel*” közösen, szövetségesként vo-

23 Az Alföldet szerinte „*csak a török hódítás*” tette pusztává. Hosszasan ecseteli a magyar táj állapotában csupán néhány évtized alatt beálló „*gyökeres*” változásokat. SZEKFŰ 1935a. 393–401.

24 SZEKFŰ 1935a. 103., 107.

25 A történészek nem tanúsítottak kellő éberséget, „*e kérdés elől kitérve, szabadjára hagyták a politikai propagandának tudákos történetfelfogását.*” Elmulasztották kimondani „*a nagy tömegek előtt*” a „*népszerűtlen*” tételt, mely szerint a török tette tönkre „*a magyar állam és nemzet egyenes fejlődési vonalát.*” „*A nemzet mintha elfelejtette volna legdicsőbb és leghősiesebb korszakát életének.*” „*[A] törökkel szimpatizáló, a török elnyomást bagatellizáló történeti felfogás*”-ról ír. SZEKFŰ 1935a. 584., 614.

26 SZEKFŰ 1935a. 286. A saját korának traumáitól szabadulni képtelen szerző másutt egyenesen a 16. századi török államférfiaknak a világháború Ausztria és Németország különállásához ragaszkodó győzteseihez hasonló „*lelketlen következetességéről*” ír. SZEKFŰ 1929a. 43., 102.

27 Homonnai Bálint főkapitány például „*folytonos lelki depresszió alatt szenved*”, mikor a törökkel kell együttműködni. SZEKFŰ 1935a. 376. Bocatius nevezetes leírásából a rákosi találkozárról azokat a részleteket emeli ki, melyek a magyar fél bizalmatlanságáról tanúskodnak.

28 SZEKFŰ 1935a. 382., 389.; SZEKFŰ 1935b. 146–147.

29 BENDA 1993. 184.

nultak keresztény várak ostromára.³⁰ A felkelés tulajdonképpen „a magyarság nagy elhatározása, mellyel elszakadva kétszáz esztendő törökverő múltjától, megpróbálta az ősi ellent saját céljai szolgálatában felhasználni.”³¹ A valóságban ugyanis a Porta szorult helyzete miatt „nem is Bocskai állott a törökhöz, hanem ez csatlakozott a győzelmes tiszántúli úrhoz, akit sietett jóakarata és tisztelete jeleivel elhalmozni.”³² A fejedelmek törökbarátságának köszönhetően „a magyarság lelkében nem ég többé a pogány elleni küzdelem zsarátnoka”, a keleti magyarok kezdtek beletörődni a török uralomba, „közömbösen veték tudomásul, hogy Budavárában és Dobó István várában török basa székel.” Az 1606-os zsitvatoroki békével „hirtelen és váratlanul” kiszorult „a történet homlokteréből” az előző század „mindennél hatalmasabb központi élménye”, a török kérdés.³³

Ebben az esetben még feltűnőbb a két történetíró értékelésének különbsége. Hasonló hevességgel ítélik el az oszmán hódítást, a pogánnyal szembeni harctól való elfordulást, a fejedelem Portával kötött szövetségét. Mindketten kiemelik, hogy nem alávetett vazallusként csatlakozott a törökhöz, hanem egyenrangú félként állt melléjük. De míg Marczali elnéző ezért a tettéért Bocskaival, aki ennek is köszönhetően érte el nagy fontosságú eredményeit, Szekfű éles szavakkal tör pálcat fölötte, számára ez elfogadhatatlan, megbocsáthatatlan lépés.

3. Miként látja a két nagy történetíró az ország helyzetét a két nagy birodalom közt, hogyan értékeli Bocskai politikáját a „keleti” és „nyugati” hatások által meghatározott erőterben? Marczali számos előde nyomán szintén ír az 1526 utáni megosztottságról, majd a kényszerűségből kialakuló hintapolitikáról. Úgy látja, ekkor török és német részről is nagy veszedelem fenyegette az országot. Ebben a helyzetben az egyik magyar „párt” a Portával lépett szövetségbe, amivel „a nemzeti hagyományban is dualizmus állott be.” Az „örökös ellenséggel” szemben továbbra is „erős ösztön” mellett „fellép a lelkes törekvés is, hogy a nemzeti királyságot a német túlhatalom ellen fenn-tartsák.” A meggyengült magyarság kénytelen „ingadozó” politikát folytatni, hogy a két világbirodalom valamelyike „egészen el ne nyelje.” Ám a nemzet e szorult helyzetben sem tagadhatta meg „érzését, múltját. Nyugathoz kellett tartoznia.” Ennek a hagyománynak az ereje minden másnál erősebb volt, legyőzte a magán- és pártérdeket. Bocskai a nemzet jövőjét a Nyugattal való szövetségben kereste, amit az adott körülmények között csak a Habsburg-dinasztia biztosíthatott. Marczali szerint ennek jegyében törekedett kiego-

30 SZEKFŰ 1935a. 375. Korábban erről szó sem lehetett, Szekfű szerint az erdélyiek Szapolyai János idején még „szegény, alávetett, hódoló kis vazallusok” voltak. SZEKFŰ 1935a. 24.

31 SZEKFŰ 1935a. 357.

32 SZEKFŰ 1935a. 372. A rákosmezei találkozón a nagyvezírt nem zavarta különösebben a korona visszautasításának állítólagos gesztusa, hiszen „mit kívánhatott volna jobbat”, mint hogy a magyarokkal közösen harcoljanak a császár ellen. SZEKFŰ 1935a. 379.

33 SZEKFŰ 1935b. 10., 146.

zésre, és utasította el a nagyvezír által felkínált koronát, hiszen azt elfogadva állandóan a török támogatására szorult volna.³⁴

Szekfű Kelet és Nyugat szembenállását igyekszik minél szemléletesebbé, meggyőzőbbé tenni. Feloldja az ellentmondást, amely a felkelő és a kiegyező Bocskai alakja közt feszül: kiterjedt levelezésük alapján a fejedelem és főtanácsosa, Illésházy István kapcsolatára irányítja a figyelmet. Vitájuk segítségével két, látszólag ellentétes világ képét festi meg. A felkeléshez csupán hosszú hónapok után csatlakozó nyugat-magyarországi nagybirtokost Bocskaival egyenrangú államférfiként ábrázolja. Méltatja közös vonásaikat, ám inkább véleménykülönbségüket hangoztatja: *„a németgyűlölet sem képes elágazó útjait megint egy irányba visszahajlítani.”*³⁵ Szerinte *„a magyarság akkori két nagy politikai gényusa közt mély elvi szakadék tátong, az a szakadék, melynek egyik partján a nyugati, Habsburgi Magyarország, a másikon a Nyugat felé felfegyverzett Erdély fog állani a 17. század következő évtizedeiben.”* Úgy véli, ekkor jelentkezik kettejükben *„a nyugati magyar és a vele szembe fordult erdélyi-tiszai lélek”*, ezzel jelképes alakokká válnak: *„előreformált szimbólumai a század egész fejlődésének.”*³⁶ Másutt Szekfű a *„nyugati Erdély-ellenes magyarságról”* ír.³⁷

Kelet vagy Nyugat? Ebben az esetben ugyancsak látványos kettejük eltérő értelmezése. Egyformán elfogadják a két irányzat meglétét, ám egészen másként ítélik meg Bocskai politikáját. Marczali nem látja oly sötétben a megosztottságot. A kényszerű ingadozó magatartása mellett a magyarság alapvetően nyugati elkötelezettségéről ír, úgy véli, Bocskai is ehhez tartja magát. Szekfű viszont áthidalhatatlan ellentétet fest a két főúr és egyben a két magyar állam közt, és a fejedelem számára egyértelműen a keleti lélek szimbóluma.

4. Milyen mértékben állítják előtérbe Bocskai Habsburg-ellenességét, illetve lojalitását? Marczalinál azt olvashatjuk, hogy a magyarságot csak *„tűrhetetlen zsarolás”* vehette rá az Ausztria elleni háborúra, azt mindig *„rákényszerítették”*, amikor nemzete vagy vallása veszélyben forgott.³⁸ A bihari főúr Rudolf iránti hűségét még Erdély elpusztítása sem ingatta meg, ezért visszautasította a hozzá forduló ottani menekülteket: *„csak a királytól és a törvénytől várt orvoslást.”*³⁹ Bocskai csupán akkor tűzte ki *„a törvényes felkelés*

³⁴ MARCZALI 1906. 478–479. Marczali ifj. Andrassy Gyula értékelését követi, aki Bocskairól mint a nyugatias irányzat hívről ír. ANDRÁSSY 1905b. 209–212., 220.

³⁵ Másutt meglepő módon Bethlen Gábor idejére teszi ezt a törést: *„A magyarság története öbenne differenciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan azon periferikus erőket támogatva, melyek Közép-Európa ellen irányulnak, akkor és azóta századokon át.”* SZEKFŰ 1929a. 249.

³⁶ SZEKFŰ 1935a. 375.

³⁷ SZEKFŰ 1931. 101–102.

³⁸ MARCZALI 1906. 484.

³⁹ MARCZALI 1911. 457.

lobogóját”, amikor az udvar a magyar alkotmány megdöntésére, a protestantizmus kiirtására tört. A fejedelem azonban még a háború alatt is békére törekedett, és elismerte királyának Rudolfot.⁴⁰ Győzelmei nem szédítették el, „szükségesnek tartotta a német uralkodót mindaddig, míg az oszmán bent van az országban.”⁴¹ Mindezekkel együtt Marczali is érzékeli az idegen uralkodóház jelentette kihívást: a magyar politika Mohács utáni „nagy, örökös problémájának” tartja azt a kérdést, hogy „fennállhat-e a magyar szabadság, míg Habsburg ül a trónon, míg az országot fel nem bontható szövetség köti az örökös tartományokhoz.”⁴²

Szekfű számára Erdéllyel szemben a királyság az állami folytonosság letéteményese. Míg az ország felbomlása nem „magyar nemzeti szükséglet”, a korábbi magyar intézmények felszámolása, a Habsburgok által kiépített új kormánysszervezet „európai szükséglet eredménye volt.”⁴³ Eközben az egyre mélyülő keleti-nyugati szembenállás „a középkorban egységes nemzeti lelket foszlányokra készül szakítani.” A már említett ellentétek először éppen a felkelés során törnek elő, ezért szentel nagy teret annak bemutatására.⁴⁴ A török védnökség alatt álló erős fejedelemség megteremtéséért Bocskait teszi felelőssé. Ennek fennállása Szekfű számára az oszmán uralom állandósulását jelentette, amivel „a magyarság beláthatatlan időkre lemondani kényszerül ősi területe visszaszerzéséről, három nemzedék erőfeszítéseinek tárgyáról.” Szekfű meglepően szigorúan ítéli el Erdélyt, amely 17. századi megalakulásakor „jó hazafiak, katolikusok és protestánsok előtt azon tál lencsének tűnt fel, melyért el akarják adni az öök örökségét.” A keleti magyar állam megszilárdulása „szükségyszerűleg megsemmisíti azon reményéseket, melyek a mohácsi vész óta lefolyt nyolcvan esztendő alatt soha nem aludtak ki végképpen a hazafiak lelkében, azon reményéseket, melyek megvalósításáért immár három generáció dobta oda áldozatul életét a napenkénti török küzdelemnek.”⁴⁵

Míg tehát Marczali kényszerű szembenállásról ír, az udvart teszi felelőssé a felkelésért, és a fejedelem hűségéről ír, Szekfűnél hangsúlyos és súlyos az ellentét, amelynek Bocskai az okozója. A „megosztó fejedelem” fellépése hosszú időre ellehetetleníti az egységes törökellenes fellépést, ezzel pedig a középkori egységes magyar állam visszaállításának reménye is elvész.

5. Ki volt elsősorban Bocskai: szabadsághős vagy békehozó, küzdő vagy kiegyező? Jellemvonásai közül a két szerző melyeket állította előtérbe? Marczali elsősorban szabadságharcnak,⁴⁶ sőt „első szabadságharcunk”-nak⁴⁷ minősíti Bocskai mozgalmát, amelyre a felkelés és forradalom kifejezést is

⁴⁰ MARCZALI 1906. 483–484.

⁴¹ MARCZALI 1920. 54.

⁴² MARCZALI 1907. 51.

⁴³ SZEKFŰ 1935a. 71., 286.

⁴⁴ SZEKFŰ 1935a. 7.

⁴⁵ SZEKFŰ 1935a. 381–382.

⁴⁶ MARCZALI 1901. 387.; MARCZALI 1906. 483.; MARCZALI 1911. 440.

⁴⁷ MARCZALI 1920. 54.

használja.⁴⁸ A Horváth Mihály által az 1840-es években létrehozott nemzeti nagyelbeszélés alapján leszögezi, hogy a bihari főúr fellépésével kezdődött a 17. századi vallás- és szabadságharcok sora.⁴⁹ Saját *Magyarország történetében* „nemzeti ellenállásként” tárgyalja az eseményeket.⁵⁰ Nála az 1605-ös korponai gyűlés a „nagy forradalmi gyűlések” (mint az ónodi vagy a debreceni) közé tartozik.⁵¹ Egy ízben Kossuthot nevezi az utolsónak a magyar szabadsághősök Bocskaival kezdődő sorában,⁵² máskor viszont szembeállítja őket.⁵³ Kiemeli a fejedelem belátását, amiért véget kívánt vetni a polgárháborúnak, „nem akarta hazáját a töröknek odadobni zsákmányul.” A bécsi béke számára elsősorban kiegyezés. Bocskai „szabadságot akart kívívni, nem elszakadást,”⁵⁴ bölcsessége mindig felülkerekedett, „végig megmaradt annak a nyugodt, komoly magyarnak, kinél többet senki sem tett a magyar nemzet szabadságának megtartására.”⁵⁵ Egyetlen célja a „becsületes béke”.⁵⁶

Míg Marczali számára nem okoz gondot összeegyeztetni a szabadságharcos és a kiegyező fejedelem képét, Szekfű mintha nem tudná eldönteni, hogy az elvetendő, kurucos hagyomány képviselőjének tekintse, vagy a követendő mintát nyújtó nagy magyar államférfiak közé sorolja. 1920-ban a *Három nemzedékben* a 19. századi „hanyatlásért” felelősnek nyilvánított liberalizmus előképeiként hivatkozik a törvényes uralkodó ellen fordulókra: Deák „bölcs méltányossága” jobban biztosította a függetlenséget, mint „győzelmes szabadságharcaiink, Bocskai és Bethlen támadásai.”⁵⁷ Az évtized végén, a *Magyar történetben* a fejedelmet ismét Kossuth elődének, „szabadsághősnek” ábrázolja, ám rögtön szembe is állítja őket egymással: Bocskai ugyanis „nem volt az a szerencsés természet (...), aki lelkesedésében nem látva a valóság veszélyeit, bátran haladt az úton, melyről a szabadság ideája intett neki.”⁵⁸ A bihari nagyúr felkelésével valójában állandó nyugalmat szándékozott elérni, ebben „gondolkodása mit sem különbözött Deák Ferentől: az adott viszonyok közt kompromisszumot kötni és ahhoz hátsó gondolatok nélkül ragaszkodni.” Szekfű a fejedelemben a mindenkori reálpolitikus mintáját rajzolja meg: Hunyadi Mátyás óta először benne kap hatalmat a kezébe „a »dolgát ömagát« néző, bismarcki magyar.” Kortársainál „magasabbrendű államférfiúvá” teszi őt „a dolgok tisztán hatalmi lehetőségek szerint nézése.” Ezért tud „új, reálpolitikai utakon” törni olyan koncepció felé, amely nem máról holnapra,

48 MARCZALI 1901. 389.

49 MARCZALI 1906. 483.

50 MARCZALI 1911. 453.

51 MARCZALI 1901. 392.

52 MARCZALI 1895. 830.

53 Hiszen Kossuth a *Függetlenségi nyilatkozattal* felégette a megegyezés hidját, amelyre a 17. század első felében a fejedelmek „győztes korukban oly szívesen léptek.” MARCZALI 1898. 471.

54 MARCZALI 1901. 390., 395., 397.

55 MARCZALI 1911. 461.

56 MARCZALI 1911. 456–458.

57 SZEKFŰ 1920. 173.

58 SZEKFŰ 1935a. 379.

hanem hosszú távon képes biztosítani a magyarság jövőjét. Ő ugyanis „*békességet akar, nem folytonos feltámadást*”, „*eredeti koncepciója mindörökre ki akarta zárni a polgárháború lehetőségét*”, ezért utódainak támadásai „*nem az ő gondolatkörében gyökereztek*.”⁵⁹ Tehát Szekfű is különbséget tesz a 17. században a királyságra támadó fejedelmek politikája közt – annál meglepőbb, hogy a munka utolsó kötetében megismétli a *Három nemzedék* sommás ítéletét: egyforma jellegűeknek feltételezi e mozgalmakat, és szembeállítja azokat Deák kiegyezésével.⁶⁰

6. Hogyan helyezik el a fejedelmet a kuruc–labanc megosztottság viszonylatában? Marczali alkalmatlannak véli e kettősséget a jelentős magyar politikusok jellemzésére, meg akarja ezt haladni. A dualista korszak végének túlfűtött hangulatában az ellentéteken való felülemelkedés szükségességéről szól: tévedés labancnak nevezni Illésházyt vagy Thurzó Györgyöt. „*A kuruc és a labanc – mindegyik párt. Volt idő, midőn az egyik táborban, különösen a kurucban, volt Magyarország, mert ott kellett lennie. De olyan idő remélem sohasem lesz, amelyben a hazafinak azonosítania kell magát mindenképp egy párttal. Én előttem legalább, és azt hiszem, ebben mindnyájan egyetértünk, a magyar fölötté áll a kurucnak és labancnak is.*” Minden bizonnyal saját korának viszonyaira utalva ezt a gondolatot nemcsak történelmi, de politikai tekintetben is érvényesnek tartja,⁶¹ és olyannyira fontosnak véli, hogy negyedszázad múlva visszaemlékezéseiben is megismétli.⁶²

Szekfű sokszor leszögezi, hogy „*sem nem kuruc, sem nem labanc*” történetírást kíván művelni. Azonban Bocskaiiban a keleti, „*kismagyar*” szemlélet első szimbólumát rajzolja meg. Az ő „*példátlan politikai sikere volt, hogy az egész nyugati Magyarország ellenzésével szemben kiharcolta Erdélynek a magyar királyságtól való függetlenségét.*”⁶³ A történetíró terminológiájának megfelelően a fejedelem koncepciója nem más, mint „*Kis-Magyarország*” létrehozása Erdélyből és a tiszai vármegyéből. Ez „*kiszorítandó volt a lelkéből Nagy-Magyarország őseitől örökölt képét, mit eddig még minden magyar örökönek, a magyar faj egyetlen lehetõ területi életformájának tartott.*”⁶⁴ Fogalomhasználata minden bizonnyal erős érzelmi hatást válthatott ki ab-

59 SZEKFÜ 1935a. 380–383. Mindez kiváltja az őt egyébként élesen bíráló Németh László elismerését: „*Kemény Zsigmond is alig írhatott volna jobbat a Bocskai-féle magyar realistákról, mint ő.*” NÉMETH 1939. 463.

60 „*Deák és Ferenc József műve tehát a nemzeti szuverénitást és autarkiát sokkal inkább biztosítja, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskai, Bethlen, Rákóczy György és Ferenc támadásai.*” SZEKFÜ 1936. 466.

61 Valószínűleg a közjogi kérdés körüli hosszú és terméketlen vitákra utal, amelyek éppen idézett ismertetésének idején voltak nagyon hevesek. MARCZALI 1905b. 68., 70.

62 „*A magyar eszmét többnyire a kuruc fejezte ki, igen ritkán a labanc. Mindegyik csak párt. Fölöttük áll a magyar.*” MARCZALI 1929. 275–276.

63 SZEKFÜ 1929a. 40. Bocskai felismerése szerint „*a magyarságot, ha a két császár közt békében akar élni, államjogiilag új szervezetbe kell fogni*”, nélküle ismét a zűrzavar lenne úrrá egész Magyarországon. SZEKFÜ 1935a. 381.

64 SZEKFÜ 1935a. 382.

ban a korszakban, amelynek egyik legfontosabb jelmondata szerint „*Csonka Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország.*” Szekefű tehát aszimmetrikus ellentétet alkalmaz, az egyik felet egyértelműen pozitívnak állítja be, a fejedelmet határozottan elhelyezi a „vesztes” térfélen, és a későbbiekben is számos szereplőt sorol mellé vagy éppen az ellenkező oldalra.

7. Miként vélekednek Erdély és a Magyar Királyság szerepéről a magyar érdekérvényesítésben? A tudomány egyik feladata a korábbi nézetek folytonos felülvizsgálata, szükség esetén azok megkérdőjelezése. Marczali ebből is kivessi a részét, amikor szembehelyezkedik azzal a „dogmával”, amely alapján a 17. századi Erdély „*a magyar szabadság, nemzetiség és alkotmány bástyája.*” A számára „*oly világos és egyszerű tények*” bizonyítják, hogy Erdély legfeljebb két alkalommal (1619–1621-ben és 1644–1645-ben) játszott döntő szerepet Magyarország alkotmányos és vallásos szabadságának megvédésében. A királyi országrész legalább ugyanennyi alkalommal biztosította a „*kis haza*” szabadságát. Bocskai idején is így történt. A bihari főúr bázisa elsősorban Felső-Magyarország, ezért ekkor „*Magyarország szerzi vissza Erdélynek szabadságát, fejedelemségét, protestantizmusát, nem megfordítva.*”⁶⁵

Szekefűnél számos alkalommal olvashatjuk a fenti dogmát Erdély véd-bástya szerepéről.⁶⁶ A trianoni trauma hatására viszont a török hódítás nyomán létrejött fejedelemség csak ideiglenes „*szükségalakulat*”-nak tűnt számára. Nem belső, természetes fejlődés révén, hanem kényszerből jött létre, ezért nem magyar öncél. Kialakulása „*a nemzettest csonkulását*” eredményezte (ugyanúgy, mint az antanthatalmak döntése). Kezdeti története a „*természetellenesen, erőszakkal leszakított tagok reflexmozgását, tengődését jelentette.*” A Basta generális idején „*meghúzódo*”, az „*oláh vajdák előtt annyiszor alázkodó*” Erdély Bocskai előtt „*a három nemzet laza, anorganikus konglomeratuma.*” E „*keleti tartomány különléte ideiglenesnek s a nemzet érdekében alkalmilag megszüntethetőnek*” számított, a legnagyobb ottani államférfiak (felkelése előtt maga Bocskai is) a királysággal való újraegyesülést, vagyis Erdély államiségének megszüntetését tartották céljuknak.⁶⁷ Ezért állíthatja,

⁶⁵ MARZALI 1905b. 69.

⁶⁶ Erdély „*a Bethlenek és Rákócziak korában a magyar szabadság bástyájának bizonyult.*” SZEKEFŰ 1913. 56. Erdély „*a magyar alkotmány és vallásszabadság véd-bástyája.*” SZEKEFŰ 1913. 179. A Bethlenek és Rákócziak erdélyi fejedelemsége „*a magyar alkotmánynak és vallásszabadságnak mindvégig harcrakész védelmezője volt.*” SZEKEFŰ 1913. 335. Erdély „*zászlai Bocskai óta a magyar nemzetiség és a vallásszabadság ígét hordozták; mind a két követelmény Erdélyben már régóta érvényben volt, s a fejedelemség évtizedeken át azért harcolt, hogy ugyanezeket az anyaország számára megszerezze.*” SZEKEFŰ 1918. 97–98. Másutt úgy fogalmaz, hogy „*a protestáns Erdély minden erejét egybefogva, nekikészült, hogy a nyugati magyarság nemzeti és vallásos sérelmeit fegyveres erővel érvényre juttassa.*” SZEKEFŰ 1918. 114. „*Erdély így valóban a magyar faj véd-bástyája lehetett a két ellenséggel, törökkel és némettel szemben.*” SZEKEFŰ 1939d. 41.

⁶⁷ SZEKEFŰ 1935a. 63., 286., 381–382.; SZEKEFŰ 1935b. 9. Másutt úgy fogalmaz: „*Erdély erőszakcsinálta, fenyegetésalkotta állam volt, akárcsak a német birodalomtól eltiltott osztrák németiség állama. Ha lehet, még inkább az volt, mert jóformán alig rendelkezett külön államiség előzményeivel.*” SZEKEFŰ 1929b. 291. Ez a két mondat hiányzik a második kiadásból. SZEKEFŰ

hogyan a fejedelem tézise Erdély különállásáról „*a magyar nemzeti politika szempontjából*” megalkuvást jelentett. Hiszen „*teljesen földte a török álláspon-*tot”, amely nem engedte, hogy a két magyar állam egyesüljön.⁶⁸

Szekfű szerint Bocskai számára a fejedelemség „*feltétlenül szükséges jó, nemzeti szükséglet*”. Útmutatása alapján „*valóságos, öncélú állam*” jött létre,⁶⁹ amely egyenrangúnak tartotta magát az anyaországgal, sőt, a magyar nemzet- és alkotmányvédelem érdekében hivatottnak érezte beavatkozni annak viszonyaiba.⁷⁰ A történetíró elismeri, hogy Erdély különállását a királyság magyar elitje kénytelen elfogadni,⁷¹ azonban továbbra is az ellentétet hangsúlyozza: a királyhű magyarok számára Erdély „*nem öncél, hanem szükséges rossz, egyelőre, a török uralom hanyatlásáig*.”⁷² Míg tehát Marczali úgy igyekszik meghaladni a „*dogmát*”, hogy annak egyoldalúságára, a leegyszerűsítésből fakadó torzításra figyelmeztet, Szekfű a *Magyar történet*-ben egészen más húrokat penget, a fejedelemséget alkalmatlannak véli a számára Bocskai által kijelölt feladat teljesítésére. Erdélyt török érdekeket szolgáló szükségalakulatként festi le, amely nem töltötte be a sokak által neki tulajdonított „*magyarságvédő szerepet*”.⁷³ A történetíró „*idealisztikus, légből lebegő*” elképzelésnek tartja Bocskai végrendeletének e gondolatát. Ezzel a

1935a. 286. Korábban egy tanulmányában azt állította, hogy Erdély különállása „*nem nevezhető autarkidának, legfeljebb a török szuzeraintól engedett autonómiának*.” Az erdélyi autonómia „*árnyékfogalom*”. SZEKFŰ 1925. 455., 462–463.

68 SZEKFŰ 1929a. 42–43. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy Németh László Szekfű „*Erdély-iszonyá*”-ról ír. NÉMETH 1940. 556.

69 Alig néhány évvel korábban ezt is tagadta: „*Erdélyországnak politikai öncélúsága sem helytálló történeti igazság*.” SZEKFŰ 1925. 462. Az erdélyi öncélúságról lásd még SZEKFŰ 1930. 75–80.

70 SZEKFŰ 1935b. 9–10. A Bocskai által „*konstituált*” erdélyi öncélúságról lásd még SZEKFŰ 1929c. 774. A bizonytalan fogalomhasználatot jelzi, hogy Szekfű másutt úgy véli, hogy Erdély öncélúsága valójában Bethlen nevéhez fűződik, aki már nem veszi figyelembe, hogy állama mennyiben szolgálja a királysági magyarok érdekeit: „*Míg Bocskai Erdéllyel a magyarországi magyarságot akarta fenntartani, s ezért akart Erdélyt, addig Bethlennél Erdély már öncél, neki az erdélyi fejedelemség kialakítása önmagában is nagy és hasznos munka, tekintet nélkül arra, hogy a királyságbeli magyaroknak hasznára lesz-e vagy sem*.” SZEKFŰ 1935b. 60.

71 Így az „*integritás bajnokai*” közé sorolt Illésházy is. A nyugati, nagymagyar álláspont jelképes alakja, „*akinél hevesebben senki sem ellenezte Erdély függetlenségét Bocskaival szemben, utóbb maga is ráeszmélt Erdély önállóságának földrajzi alapjára*.” Ekkor ugyanis „*a régi politikus realista pillantásával ismerte fel Erdély függetlenségének igazi alapját*”, vagyis a török erejét. SZEKFŰ 1935b. 53.

72 SZEKFŰ 1935b. 53. Ugyanerről lásd SZEKFŰ 1929a. 41–42. A szembenálláshoz később is ragaszkodott: „*Erdély különállását, Bocskai nagy ideálját, olyan nagy protestáns hazafiak tartották a nemzet veszedelmének, mint a két egymást követő nádor, Illésházy és Thurzó*.” SZEKFŰ 1941b. 413.

73 „*Erdély magyarságvédő szerepe most alakul ki sokak képzeletében, akik ezt a képet visszavetik a múltba, s Bocskai, Bethlen, Rákóczi idejét kívánják vissza a magyar szabadság védelmére*.” SZEKFŰ 1935b. 193.

fejedelem Erdélyre egy „éppenséggel rá nem szabott nemzetpolitikai köntöst akart adni.”⁷⁴

8. Miféle hagyományba illeszti Bocskait a két nagy historikus? Marczali szerint az ország az államalapítástól a nyugati világhoz kívánt tartozni. Szent István óta a jelentős magyar államférfiak érdeme egy-egy közös nyugati eszme átvétele vagy védelme, az ottani intézmények, szokások meghonosítása. Ők voltak azok az újítkók, akik „*nemzetüket addig járatlan úton vezették a lét magasabb fokára*”, összekötötték a sajátos nemzeti és az „*általános emberiségi*” érdekeket.⁷⁵ Közéjük tartozott a reformáció magyarországi megszilárdításában döntő szerepet játszó Bocskai, a nemzeti panteont benépesítő példamutató nagyságok egyike. Trianont követően Szekfű egy egészen más irányzathoz köti a fejedelmet. Dualisztikus gondolkodását a 19. századi közjogi kérdés, az Ausztriához való viszony határozza meg, ezért számára Kossuth és Deák a mérce. Hozzájuk viszonyítva értékeli az előző évszázadok kiemelkedő magyar politikusait, akik mind egyikük mellé – ezzel pedig a másikkal szembe – kerülnek. Bocskaiban elsősorban az elvetendő, káros, az ország széteséséhez vezető, tiszai-keleti, kismagyar, függetlenségi, Habsburg-ellenes irányzat első jelképes alakját festi meg.⁷⁶

9. Mennyire jelentősek náluk a felkelés európai kapcsolatai? Nem sokkal Marczali nyugati tanulmányútjáról való visszatérte után, egyetemi magántanári habilitálásakor tartott előadásán jelen volt Horváth Mihály is. A magyar történettársadalom legtekintélyesebb tagja néhány hónappal halála előtt azt kérte az ifjú historikustól, hogy a magyar történelmet kösse össze „szervesen” az egyetemes történelemmel.⁷⁷ Egy életre szóló feladat ez. Marczali valóban megpróbálta a magyar történelmet tágabb keretek közt tárgyalni. Az „*ősi magyar szabadságért*” folyó 16–17. századi küzdelmeket az akkori európai áramlatokba igyekszik beilleszteni, hiszen azok egyúttal „*a vallásnak, a lelkiismeretnek, az általános emberi szabadságáért is*” folytak. Így lehetséges, hogy „*még a legigazibb kuruc szellemből sem hiányzik az általános emberi vonás, amely összeköttetésbe hozza minden kornak és minden nemzetnek szabadságszerető embereivel és szabadságért lángoló gondolatával.*”⁷⁸ A Nagy képes világtörténet hasábjain a szabadságharcnak a nemzet „*európai állására és elismerésére*” gyakorolt hatásáról értekeznek. Korábban ennyire részletesen nem írtak minderről: megtudjuk például, hogy miközben a

⁷⁴ SZEKFŰ 1929a. 45.

⁷⁵ MARCZALI 1907. 275.; MARCZALI 1905a. 101–103.

⁷⁶ Ebben az időszakban más írásaiban is elmarasztalja Bocskait és az Erdélyi Fejedelemséget. Lásd például SZEKFŰ 1920. 173., 192.; SZEKFŰ 1923. 598.; SZEKFŰ 1925. 455–463.; SZEKFŰ 1929a. 42–45.

⁷⁷ MARCZALI 1929. 107.

⁷⁸ Ezért tartja „*nemzetünk tragédiájá*”-nak, hogy Mohácsot követően három évszázadon át eluralkodott Magyarországon az „*érzés*”, amely „*veszélyt látott mindenben, ami külföldről jő, akár jó, akár rossz, amely kellett, hogy az általános emberi érzéseket is elmellőzze a létnek nagy kérdése, a kétségbeesett küzdelem mellett.*” MARCZALI 1907. 275.; MARCZALI 1905a. 101–103.

rajnai palotagróf a magyar koronára vágyott, IV. Henrik francia király a földrész hosszú távú békéje megteremtésének tervezetében szánt kiemelkedő szerepet Magyarországnak. Marczali szerint a szomszéd örökös tartományok „magyar példára és magyar befolyás alatt iparkodnak berendezkedni úgy egyházi, mint közjogi tekintetben.”⁷⁹ Bocskai a magyar szabadság biztosításakor nem feledkezett meg az ottani rendekről sem, ami „államférfiúi belátásának legfőbb emléke.”⁸⁰ A velük kötött megállapodás egyben szövetséget is jelentett Rudolf császár ellen.⁸¹

Marczalihoz képest Szekfűnél szegényes az európai kitekintés. Szerinte Bocskai csupán a két szomszédos birodalommal érintkezett, országának jövőjét „csak a magyar-török ellentét ütközőpontjában, Közép-Európa délkeleti sarkában elszigetelten tudta felfogni.”⁸² Ennek megfelelően a történetíró még a főhercegek Bocskai fellépésével párhuzamosan erősödő Rudolf-ellenes szervezkedéséről is csak mellékesen szól.⁸³ A lengyel kapcsolatokat kicsinylően említi.⁸⁴ Miközben a magyar történetírás viszonylag egyöntetűen európai jelentőségű mozzanatnak tartotta a bécsi békének a szabad vallásgyakorlatot három felekezet számára biztosító pontját, Szekfű e téren is szkeptikus. Míg korábban méltatta az erdélyi vallásszabadságot, amellyel a fejedelemség megelőzte korát és példát mutatott a nyugati államoknak,⁸⁵ a *Magyar történetben* arról ír, hogy a hajdúk és prédikátorok nem voltak az egyének lelkiismereti szabadságának szószólói, nem előzték meg századokkal korukat.⁸⁶

⁷⁹ MARCZALI 1901. 395–396.

⁸⁰ MARCZALI 1911. 460.

⁸¹ MARCZALI 1920. 54–55.

⁸² Majd „csak Bethlen Gábor óta lesz Erdély fennmaradásához európai pillantás szükséges, amely egyvégtében ítéli meg a második, harmadik szomszéd helyzetét is, sőt az Erdély javára kihasználható momentumok közé egészen távoli, nyugati országok viszonyait is felveszi.” SZEKFŰ 1935b. 70.

⁸³ Annyit jegyez meg, hogy „Mátyás úgy mellékesen a saját jövőjét is csinálta a béke tárgyalásaiban.” SZEKFŰ 1935a. 384.

⁸⁴ Miután említi, hogy Illésházy ajánlotta Bocskainak a lengyel királyi cím megszerzését, Szekfű így kommentál: „Persze a lengyel-magyar unió is csak illúzió, pillanatnyi képzelgés.” SZEKFŰ 1935a. 378.

⁸⁵ Például SZEKFŰ 1918. 95.

⁸⁶ Így például a falvak vallásgyakorlatának követelésével „távolról sem” előlegezték meg az egyének lelkiismereti szabadságának modern változatát, amely a felekezeti kérdést függetleníti a „territoriális vagy állami gyámködéstől.” Szerinte „a vallásgyakorlat formáit a felkelők is csak földhöz kötve tudják elképzelni, azzal a különbséggel, hogy ők a rendileg organizált települési és birtokegységeken túlmenve, a rendiségen alul álló falvakra is kiterjesztik a vallásgyakorlat önálló rendezésének jogát.” SZEKFŰ 1935a. 387–388. Később egy hírlapi cikkében az erdélyi vallási toleranciát „az újkor egyik legnagyobb művelődési tettének” minősíti, melynek köszönhetően „Európában példátlan módon 4 (sőt igazából 5–6) vallás együttélése valósult meg.” Ugyanakkor ez alkalommal is leszögezi, hogy nem a modern vallásszabadság valósult meg. SZEKFŰ 1941a.

Eltérő kontextusok

Összességében azt láthatjuk, hogy Marczali kérdései időszerűek maradtak a későbbiekben is. A Szekfűt foglalkoztató dilemmák szinte mindegyike megjelent már nála is, azokra gyakran hasonló válaszokat adtak. Máskor viszont álláspontjaik feltűnően különböznek, a hangsúlyok máshová kerülnek. Marczali sokkal pozitívabb képet nyújt a fejedelemről és Erdélyről, igyekszik felülemelkedni a kettősségeken, számára többnyire összeegyeztethetők a látszólag ellentétes álláspontok (szabadsághős vagy kiegyező), meghaladhatók a leegyszerűsítő besorolások (kuruc vagy labanc, Habsburg-ellenesség vagy lojalitás). Szekfűnél éppen a különbségek elmélyítésének, kiszélesítésének lehetünk a tanúi, egymást kölcsönösen kizáró ellenfogalmakat használnak. Nála az ellentétek aszimmetrikusak (mint a kismagyar vagy nagymagyar), cseppet sem rejt véka alá elkötelezettségét: elítéli a keletieket, míg idealizálja a nyugatiakat, miközben a fejedelmet az előbbiek közé sorolja.⁸⁷ Mindez a vizsgált művek különböző keletkezési körülményeire is visszavezethető. Marczali munkássága elsősorban a kiegyezés korához köthető, míg Szekfű nagy szintézise a Trianont követő korszak reprezentatív összefoglalója. Politikai beágyazottságú értékeléseik eltérése a történettudomány előtt álló társadalmi elvárások, kihívások változásából is adódik.

A 19. században Magyarországon a leginkább ható ideológiák a nacionalizmus és a liberalizmus. A történetírók szakmai érdeklődése nem volt öncélú, tudományukat nem elvont munkának tekintették, annak nagyon is konkrét politikai jelentőséget tulajdonítottak a szabadságeszme népszerűsítésében és a tömegek számára nemzeti identitást biztosító közösségi történeti emlékezet kialakításában, megerősítésében. A történelemnek mindenütt Európában kiemelt szerep jutott a modern nemzettudat létrehozásában.⁸⁸ Az azonosulásra alkalmas nemzeti nagyelbeszélés főszereplője a nemzet volt, ugyanakkor fontossá vált a közüdvöt szolgáló kiemelkedő történelmi személyiségek bemutatása is. A dicső ősök sikerei lelkesítettek, a nemzeti nagyság érzetét erősítették. Bocskai azok közé a hírességek közé tartozott, akik megismerélyesítették a nemzet fontosnak tartott tulajdonságait: szabadságszeretetét, vitézségét, lojalitását, vallási türelmét vagy bölcs politizálását. Az őt ért sérelmek, az általa megfogalmazott követelések, megvívott csaták, elért egyezmények a nemzetet ért méltánytalanságokat, küzdelmeit és megállapodásait szemléltették.

A történetírók a modern nemzetállamok érdekeit képviselve igyekeztek hozzájárulni a nemzetépítés nagy vállalkozásához. Amikor az ezeréves

⁸⁷ „Senki úgy bele nem ragadt a kuruc-labanc kátyúba, mint ő. Valóságos lélektani rejtély, hogy egy ilyen nagy képzettségű és nagy anyagú író, hogy tud kétezer oldalon át ebben a most már igazán fölülmúlható antinómiában újra és újra alámerülni.” NÉMETH 1940. 551.

⁸⁸ Ahogyan Gustav Droysen német történetíró írta a porosz művelődési miniszternek: „csak a történelem képes a sok egyénből egyetlen népet teremteni, és az állam tagjaiból egy nemzetet.” Idézi: BERGER 2015. 145., 186.

magyar államot a keresztény értékek, az ősi alkotmányosság vagy a vallásszabadság védelmezőjeként tüntették fel, a magyar állameszme szolgálatába állították a múltat. Ezzel a magyarok vezető szerepét támasztották alá a felelőrszben más nemzetiségek által lakott országban. A Bocskait lázadónak, a magyarokat a törökkel cimborálóknak mondó osztrák szerzőkkel vitatkozó magyar történészek egyben a magyar állam „becsületét” is védtek.

Már a reformkorban felbukkant, majd fokozatosan elterjedt a 17. századnak mint az alkotmányos és vallásszabadságért folytatott harcok időszakának a képe. Ennek nyitányaként tekintettek a Bocskai-felkelésre. A Habsburgok elleni harcok bizonyították a magyar nemesség nemzeti jellegét és elkötelezettségét a szabadság ügye mellett, miközben a dualista államszövetségben az osztrákokkal szemben vívott közjogi harcra emlékeztettek. Bocskai azok közé a „szabadsághősök” közé került, akiknek utolsó és legfontosabb „leszármazottjaként” Kossuthot tartották számon. Az 1848–1849-es szabadságharc leverése után, majd a kiegyezés korában a közvélemény inkább a magyar fejedelmek által irányított, európai tényezőként számon tartott Erdélyre tekintett a magyar állam közvetlen előzményeként mint a Habsburgok vezetése alatt álló királyi országrészre. Míg sokak számára az utóbbi idegen, „nemzetellenes” politikát folytatott, az előbbi képviselte az „igazi” magyar érdekeket. Erdélynek az Oszmán Birodalommal való egyenrangú szövetkezése az Ausztriával folytatott 1860-as évekbeli tárgyalásokra, majd az egyenlő felek dualizmus kori együttműködésére emlékeztetett. A történetírók által a magyarság védőbástyájaként ábrázolt 16–17. századi önálló és nemzeti politikát folytató fejedelemség ugyancsak az 1867 után ismét jelentős függetlenségre szert tevő magyar államra utalt.

Megjelent az igény a kiegyezés előzményeinek bemutatására is: miként követte a 17. században a küzdelmeket a kompromisszum, hogyan sikerült újra és újra megtalálni az egyező érdekeket. Az együttműködés, a megállapodás szintén követendő példaként jelent meg. A bécsi békét az első kiegyezésként ünnepelték, a bölcs és lojális reálpolitikusként jellemzett Bocskai pedig Deák elődjeként is megjelenhetett. Szintén a kiegyezéshez volt köthető a szomszéd Habsburg tartományok 1606-os garanciája. Ezek a beállítások alkalmasnak bizonyultak az 1867-es dualista rendszer létjogosultságának igazolására: „egymásra talált” a nemzet és az uralkodó, jelentős mértékben megvalósult az ország függetlensége, és mindez a magyar elit hathatós közreműködésével jött létre. Fordítva hasonlóképpen fennállt a kapcsolat: a kiegyezés létrejötté „utólag” igazolta az egykori megalkuvókat csakúgy, mint az önállóságért harcolókat. A Habsburg uralom alatt helyreállt magyar önállóság egyszerre emelte ki az uralkodóház érdemeit és a múltbeli szabadságharcok fontosságát. Marczali Bocskai-képe sok tekintetben hasonló számos kortárséhoz, akik mind igyekeztek meghaladni a korábban már taglalt terméketlen (kuruc–labanc, keleti–nyugati, szabadságharcos–kiegyezés-párti) kettősséget. Fraknoi Vilmos, Szécsen Antal, Pauler Gyula,

Károlyi Árpád, ifjabb Andrassy Gyula vagy éppen Acsády Ignác számára ez nem okozott gondot.

A 19. század második felében a történészek túlnyomó többsége Angliától Németországig és Franciaországtól Magyarorszáig a liberalizmus híve volt, a történelemben a haladás bizonyítékát látták. Az első világháborút követően azonban „*a történelem kedvezőtlen fordulatot vett*”. Mindenütt Európában beköszöntött az önvizsgálat kora. A példátlan világégést követően „*a haladás eszméje érvényét veszítette*”, eluralkodott a korábbi történelmi gondolkodásra nem jellemző pesszimizmus, a kiábrándultság.⁸⁹ Ennek nyomán igyekeztek megújítani a történetírást. Szekfű számára a világháborút követő igazságtalan békerendszer tapasztalata olyan élmény, amelytől nem bírt szabadulni. Ahogyan láthattuk, Bocskai kora kapcsán is több ízben elevenítette fel az antanthatalmak diktátumát. A korabeli európai politikából való kiábrándulása, a trianoni igazságtalanság miatti felháborodása is magyarázhatja, miért nem szólt a *Magyar történetben* a felkelés európai kapcsolatairól.

Ebben a helyzetben az események a múlt kritikus átértékelését követelték. Szekfű saját korának politikai viszonyait, a Monarchia és a történelmi Magyarország felbomlásának vélt és valós okait vetíti vissza a múltba. Legismertebb művében, a *Három nemzedékben* a 19. század második felének „hanyatlását” elsősorban a liberalizmus térnyerésének tulajdonítja. Szerinte ez sodorta a tönk szélére az országot, ez akadályozta, hogy a magyarság élni tudjon a kiegyezés által nyújtott nagyszerű lehetőséggel. Célja Németh László szavaival: leszámolni a romlásba vivő liberális kurucssággal, „*a magyar természet nagyobb felével.*”⁹⁰ Nem csupán az előző század történelmének különleges olvasatával van dolgunk, Szekfű a liberalizmus előzményeként tekint a korábbi felkelésekre:

„1848 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtőlencséjének, mely magában egyesíti Bocskai és Bethlentől Rákóczin át Kossuthig minden nemzeti hősünk fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti függetlenséget, az Ausztria nyomásától megszabadult nemzeti autonómiát és mindazon szenvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennük kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték el tetőpontjukat.”⁹¹

Értelmezésében a korábban oly népszerű „szabadsághősök” egy elutasítandó, ártalmas hagyomány képviselőivé váltak. Szemlélete mögött a történeti Magyarország egybetartozásához való ragaszkodás húzódik meg. Felértékelődik számára az ország integritását biztosító Osztrák–Magyar Monarchia és a Habsburg-uralom emléke, a Monarchiához való hűség egyetemes mércévé válik: „*azt tartja igazolhatónak és elfogadhatónak, ami a magyar történelem folyamán a kiegyezésben megfogalmazott elvnek mintegy*

⁸⁹ CARR 1995. 40., 107–108., 120.; IGGERS 1988. 367.

⁹⁰ NÉMETH 1940. 535.

⁹¹ SZEKFŰ 1920. 192.

»előtörténetét« alkothatja.”⁹² Ezért minősíti a 16. századi kettéválást ösbűnnek. Az Erdélyi Fejedelemség pusztá léte a megosztottságot, a keresztény erők gyöngítését jelenti számára, hiszen a Trianonnál elszakított országrészekre emlékezteti. Bocskai fordulata végzetes lépés, amely hasadást idézett elő az egységes „magyar nemzeti lélek”-ben. Szekfű az 1920-as évek Magyarországból olyan követelményrendszert állít a 16–17. századi erdélyi államférfiak elé, amelyet azok nyilván képtelenek teljesíteni. Bocskai immár az elvetendő „függetlenségi” hagyomány képviselője. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszínes magyarkodásra használható. Szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, gyengítette a Habsburg hatalmat, ezzel pedig Magyarországot is, ezért teljes mértékben elutasítja ezt.

A történetíró, miközben kárhoztatja a megelőző korszak elavultnak minősített szemléletét, nem követi azokat, akik árnyaltabban szóltak Bocskai szerepéről, hangoztatták például lojalitását. Ehelyett a korábban főleg a publicisztikában és a politikában jelen levő szélsőséges függetlenségi irányzatra irányít össztüzet. De nem a primitív leegyszerűsítés meghaladására, hanem annak lejáratására összpontosít, ezért ellenkező álláspontra helyezkedik: a fejedelem egydimenziós marad, de most már az elítélendő liberális „ösök” közé kerül, akik Kossuth szabadságharcát vetítik előre. A „szabadsághős” Bocskai továbbra is hivatkozási pont, csak hogy immár az elvetendő függetlenségi hagyományt képviseli. Szekfű hiába beszél többször az ellentétek meghaladásáról, tovább ássa az árkokat, amikor a jelenben és a múltban is felelősöket keres és egyértelműen meg is nevezi őket – a kártékony, lázadó, a hatalmat gyengítő liberalizmust, illetve az ennek előképül szolgáló erdélyi törökbarát, elszakadó, a Habsburgok ellen hadakozó fejedelmek megalmait.⁹³

Szekfű nagy történetíró. Tisztában volt Bocskai államférfiúi teljesítményével, a „magasabbrendű államférfit” is csodálja benne. Neki köszönhetően terjedt el a fejedelemtől származó mondás, amely a mindenkori megfontolt realpolitikuskok „mottójaként” vált ismertté: „Az dolgot ő magát néz-

92 GLATZ 1980. 181. „1848–49 félrevezető történelmi tapasztalata azt sugallta nekik, hogy a Habsburg Birodalom felbonthatatlan európai szükségszerűség, ami egyúttal a történelmi Magyarország fenntartásának a biztosítéka. 1918–1920 félrevezető tapasztalata pedig azt támasztotta alá, hogy a történelmi Magyarország felbomlásának igazságtalan és megalázó megvalósítása azért volt lehetséges, mert nem volt Habsburg Birodalom, amely megvédte volna Magyarországot.” DÉNES 2012. 414.

93 Németh László találoán mutat rá, hogy Szekfű „a szűk 1919-es liberalizmusához csinál egy igen tágot (...). Afféle praeliberalizmus volt, ha jól meggondoljuk, már Erdély és a kurucság is.” NÉMETH 1940. 539. Ilyen értelemben bírálja Szekfűt néhány évvel korábban Hatvany Lajos: „Labanc lelkének egész száraz fanyarságával fordul a szabad királyválasztók és a kurucok, Szapolyai, Bocskai, Bethlen és Rákóczi ellen. Mint igazi aulikus bennük látja minden elkövetkezendő magyar viszontagságoknak okozóit. Az antihabsburg, törökkel, románnal szövetséző Bethlen Gáborban már eleve a föderalista Kossuth Lajost üti agyon, mintha bizony a legvarcelgelbebb önfeláldozással megmenthették volna a szétbomló Ausztriát.” HATVANY 1929.

zük.” Alig néhány évvel a *Magyar történet* második kiadásának megjelenése és Hitler hatalomra kerülése után ismét változik ítélete. Amikor 1939-ben az általa szerkesztett *Mi a magyar?* című nevezetes tanulmánykötetben és másutt a magyar jellemről ír, a korábban lenézett és megosztónak tartott Erdélyi Fejedelemség 16. századi történetének három kiemelkedő alakját (Fráter Györgyöt, Báthory Istvánt és Bocskai Istvánt) választja mintának, ők azok a „nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primer szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére (...). Szent Istvánhoz hasonló szenvedéllyel, a hazának idejüket, becsületüket, egész sorsukat áldozatul dobva, új hatékony eszközökkel folytatták a hagyományos politikát.” Előzőleg a rokonszenve egyértelműen a „nyugati” magyaroké volt, akik nem működtek együtt a kereszténység ősellenségével, és rendületlenül kitartottak a Habsburg-udvar mellett. A korábban a magyarságot megosztó Bocskait ezúttal a „nagy magyarok” közé sorolja. „A protestáns vallásszabadságnak Európa szerte ismert kálvinista harcosának” legfőbb célja „Magyarország megmentése”, már nem a „keleti magyar” szimbóluma, hanem a „magyar machiavellisták” mintája.⁹⁴

A kor szavára oly érzékeny történetíró ismét változtatott álláspontján. Vajon mit gondolhatott minderről az ekkor még életben lévő Marczali Henrik? Kettejük példája figyelmeztet minket arra, hogy a történeti munkák nem csupán a bennük megidézett korról, hanem keletkezésük idejéről is szólnak. Szekfű Bocskaival kapcsolatos sajátos nézetei jelentős részben a trianoni trauma nyomát viselik magukon, azokat már saját maga is felülbírált néhány éven belül. Az általa olyannyira szorgalmazott ártértékelés Bocskai megítélésével kapcsolatosan nem bizonyult sikeresnek.⁹⁵ A második világháború után a történetírók számára Szekfű dilemmái részben fel sem merültek, sok téren pedig éppen a Marczali és a 19. századi elődök értelmezéséhez tértek vissza. Mindennek vizsgálata azonban már egy másik tanulmány témája lehetne.

IRODALOM

ANDRÁSSY 1905	ANDRÁSSY Gyula: <i>A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai II.</i> Budapest, 1905.
BENDA 1993	BENDA Kálmán: Utószó egy fél évszázad után. In: BENDA Kálmán: <i>Bocskai István.</i> 2. kiad. Budapest, 1993. 183–197.

⁹⁴ Írását Szekfű több helyen is megjelentette, és előadásként is elmondta. SZEKFŰ 1939a; SZEKFŰ 1939b; SZEKFŰ 1939c. Szekfű ekkori, megváltozott álláspontjához lásd még például SZEKFŰ 1939d. 13., 19., 41.

⁹⁵ Mindez nem a két világháború közti időszak szellemtörténeti irányzatának minősítését jelenti, az számos téren pozitív, ösztönző hatással volt a magyar történetírás fejlődésére.

- BERGER 2015 BERGER, Stefan: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan, 2015.
- CARR 1995 CARR, E. H.: *Mi a történelem?* Budapest, 1995.
- DÉNES 2011 DÉNES Iván Zoltán: Mester és tanítvány. Marczali Henrik és Szekfű Gyula. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2011. 195–212.
- DÉNES 2012 DÉNES Iván Zoltán: A magyar politikai hisztéria okai. In: BIBÓ István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. Budapest, 2012. 401–436.
- DOMANOVSKY 1930 DOMANOVSKY Sándor: Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet IV. kötet. Szekfű Gyula: A tizenhatodik század. V. kötet. Szekfű Gyula: A tizenhetedik század. *Századok* 63–64. (1929–1930) 881–903.
- GLATZ 1980 GLATZ Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról*. Budapest, 1980.
- HATVANY 1929 BAROSS László [HATVANY Lajos]: A destruktív konstruktor. (Szekfű Gyuláról). *A Toll*, 1929. július 21. 10.
- HÓMAN – SZEKFŰ 1929a HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: Előszó [1929]. In: HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet I*. 2. kiad. Budapest, 1935. 7–11.
- IGGERS 1988 IGGERS, Georg G.: *A német historizmus*. Budapest, 1988. (Társadalomtudományi Könyvtár)
- KÁLDY-NAGY 1970 KÁLDY-NAGY Gyula: *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Budapest, 1970.
- LÁSZLÓ 2018 LÁSZLÓ Andor: Szekfű Gyula örökségéről I. *Valóság* 61. (2018):4. 85–104.
- LÉDERER 1969 LÉDERER Emma: *A magyar polgári történetírás rövid története*. Budapest, 1969.
- MARCZALI 1881 MARCZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában I*. Budapest, 1881.

- MARCZALI 1895 MARCZALI Henrik: Kossuth Lajos. *Pallas nagy lexikona* X. Budapest, 1895. 823–830.
- MARCZALI 1898 MARCZALI Henrik: A magyar szabadságharc. In: *Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki szabadságharc története képekben*. Szerk. JÓKAI Mór – BRÓDY Sándor – RÁKOSI Viktor. Budapest, 1898. 464–493.
- MARCZALI 1901 MARCZALI Henrik: Az ellenreformatio kora. In: *Nagy képes világtörténet. VIII. Újkor II. rész*. Szerk. MARCZALI Henrik. Budapest, [1901].
- MARCZALI 1905a MARCZALI Henrik: *A nemzetiség történetbölcseleti szempontból*. Budapest, 1905. (Népszerű Főiskola Könyvtára)
- MARCZALI 1905b MARCZALI Henrik: Andrássy Gyula: A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle* 4. (1905):1. 65–70.
- MARCZALI 1906 MARCZALI Henrik: Történelemhamisítás? *Budapesti Szemle* 128. (1906) 475–486.
- MARCZALI 1907 MARCZALI Henrik: *Az 1790/91-diki országgyűlés I.* Budapest, 1907.
- MARCZALI 1911 MARCZALI Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1911. (A Műveltség Könyvtára)
- MARCZALI 1920 MARCZALI Henrik: *A béke könyve. A múlt tanulságai*. Budapest, 1920.
- MARCZALI 1929 MARCZALI Henrik: Emlékeim [1929]. Budapest, 2000. (Múlt és Jövő könyvek)
- NÉMETH 1939 NÉMETH László: Kisebbségben [1939]. In: NÉMETH László: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. 408–482. (Németh László munkái)
- NÉMETH 1940 NÉMETH László: Szekfű Gyula [1940]. In: NÉMETH László: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. 515–597. (Németh László munkái)
- SZEKFŰ 1913 SZEKFŰ Gyula: *A száműzött Rákóczi 1715–1735*. Budapest, 1913.
- SZEKFŰ 1918 SZEKFŰ Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, [1918].
- SZEKFŰ 1920 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.

- SZEKFŰ 1923 SZEKFŰ Gyula: A török korszak történetpolitikai értékelése. *Keresztény politika* (1923) 597–604.
- SZEKFŰ 1925 SZEKFŰ Gyula: Az erdélyi probléma. *Napkelet* 3. (1925) 453–466.
- SZEKFŰ 1929a SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány* [1929]. Budapest, 1983.
- SZEKFŰ 1929b SZEKFŰ Gyula: A tizenhatodik század. In: HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet IV.* Budapest, [1929].
- SZEKFŰ 1929c SZEKFŰ Gyula: Új színek a Bethlen Gábor arcképhez. *Erdélyi Helikon* 2. (1929):10. 771–778.
- SZEKFŰ 1930 SZEKFŰ Gyula: Kós Károly Erdélye. *Erdélyi Helikon* 3. (1930):1. 75–80.
- SZEKFŰ 1931 SZEKFŰ Gyula: Politikai történetírás [1931]. In: SZEKFŰ GYULA: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 69–105. (Milleniumi Magyar Történelem – Historikusok)
- SZEKFŰ 1935a HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet III.* Budapest, 1935.
- SZEKFŰ 1935b HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet IV.* Budapest, 1935.
- SZEKFŰ 1936 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet V.* Budapest, 1936.
- SZEKFŰ 1939a SZEKFŰ Gyula: A magyar jellem történetünkben. In: *Mi a magyar?* Szerk. SZEKFŰ Gyula. Budapest, 1939. 489–556.
- SZEKFŰ 1939b SZEKFŰ Gyula: A magyar jellem történetünkben. *Hitel* 4. (1939):4. 292–316.
- SZEKFŰ 1939c SZEKFŰ Gyula: A magyar jellem történetünkben. Szekefű Gyula felolvasása a Kisfaludy-Társaságban 1939. nov. 8-án. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. Új folyam 60. (1937–1940) 275–284.
- SZEKFŰ 1939d SZEKFŰ Gyula: *Rövid magyar történet 1606–1939*. [1939] Budapest, 2002. (Milleniumi Magyar Történelem – Historikusok)
- SZEKFŰ 1941a SZEKFŰ Gyula: Erdélyi szellem, múlt és jelen. *Magyar Nemzet*, 1941. augusztus 17. 5.

- SZEKFŰ 1941b SZEKFŰ Gyula: Magyar katolikus történetfelfogás.
In: *Katolikus írók magyar kalauza*. Szerk. ALMÁSY
József. Budapest, 1941. 396–418.
- VÁRDY 1985 VÁRDY Béla: *Clio's art in Hungary and in Hungarian-
America*. Columbia University Press, 1985.

Attractions and Choices The Portrait of Bocskai by Henrik Marczali and Gyula Szekfű

by Andor László

(Summary)

The study compares the Bocskai portraits of Henrik Marczali and of Gyula Szekfű who were two outstanding historians of successive generations, master and disciple. On this basis, it aims to establish to what extent Marczali's findings have lived on, whether his questions have remained timely. How successful was the reassessment so often advocated by Szekfű, and how, as co-author of the most important synthesis of the period, he managed to overcome the limitations of 19th-century-historiography? The paper collects the questions that were clearly on their minds and to which they did not provide identical answers.

An examination of nine aspects shows that almost all the issues raised by Marczali appear in Szekfű's work, but that their positions sometimes differ strikingly. The former presents a much more positive image of the prince and Transylvania, tries to rise above dichotomies. For him, seemingly contradictory positions are mostly reconcilable, simplistic classifications can be overcome. In Szekfű's work, we witness the deepening and widening of these differences, as he uses mutually exclusive counter-concepts. His opposites are asymmetrical, and he makes no secret of his commitment: he condemns the 'eastern' Hungarians, while idealising the 'western' ones, and classifying the prince among the former.

Marczali's work is primarily related to the period of the Compromise, while Szekfű's great synthesis is a representative summary of the post-Trianon era. The difference between the two historians' politically embedded assessments is also due to the changing social expectations and challenges facing historiography. Finally, the paper seeks to review these contexts.